

# Unicornis

Apotekarsocietetens sektion för farmaci- och läkemedelshistoria

Nummer 2 Anno 2019



## Apoteket Svanen i Lund öppnade igen

Som vi rapporterade i Unicornis nr 1 2019 aviserades att Apoteket Svanen i Lund skulle stängas den 29 maj. Apoteket AB har nu fattat ett nytt beslut och kommer att öppna apoteket igen den 16 september. Vi har för avsikt att i kommande nummer av Unicornis beskriva apoteket Svanens historia och följa dess framtida utveckling.

*Nils-Otto Ahnfelt*





## Unicornis

utges av Sektionen för  
farmaci- och läkemedelshistoria  
Box 1136, 111 81 Stockholm

### Redaktionskommitté:

Nils-Otto Ahnfelt, redaktör, [nilsotto.ahnfelt@gmail.com](mailto:nilsotto.ahnfelt@gmail.com)

Ola Flink, [flink.ola@gmail.com](mailto:flink.ola@gmail.com)

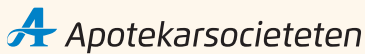
Anders Cronlund, ordförande

Karin Meyer, ansvarig utgivare

Susanne Henriksson, layout

## Innehåll

Apoteket Svanen i Lund öppnar igen	1
På gång i sektionen	2
På gång i Apoteks och läkemedelsmuseet	2
Läkemedelsindustrins vaggor på svenska apotek	3
<b>Del 1: Syfilis:</b> Läkemedel mot sexuellt överförbara sjukdomar	12
Vad hände med Matforsfabriken efter "nedläggningen" 1992?	14



© Apotekarsocieteten Sektion för farmaci- och läkemedelshistoria

## På gång i sektionen

Sektionens årsmöte genomförs lördagen den 9 november i Apotekarsocieteten's bibliotek. Museet visas mellan kl. 11-12. Smörgåslunch serveras mellan kl. 12-13 varefter två föredrag hålls: *Botanik mot kemi. Läkemedlen och den Paracelsiska utmaningen* av docent Hjalmar Fors, 1:e bibliotekarie vid Hagströmerbiblioteket; *Örtaböcker och läkeböcker – på vägen från Grekland till Småland* av professor em. i svenska språket Ingrid Larsson. Ca 14.30 genomförs årsmötet. Undertecknad avgår som sektionsordförande efter 6 år. Förslag på ny ordförande och övriga ledamöter skickas till Björn Lindeke, [bjorn.lindeke@telia.com](mailto:bjorn.lindeke@telia.com). Förutom sedvanliga punkter på föredragningslistan skall nya sektionsstadgar antas. Alla paragrafer utom ändamål/verksamhet har beslutats av APS fullmäktige 2018.

## På gång i Apoteks och läkemedelsmuseet

Som framgick under motsvarande rubrik i Unicornis nr 1/2019 skickade sektionsstyrelsen ett förslag till Musei och biblioteksnämndens sista vårsammanträde angående användningen av de 2 x 250 000 kr, som APS:s styrelse anslagit för museets upprustning 2019/2020\*. Det baserades på återkommande diskussioner i styrelsen sedan 2015 om museets utveckling. Alla förslag nonchalerades, förutom att flytta Nordstjernan-rummet till plan 1, som nämnden också föreslagit, och omnämns inte i dess mötesprotokoll. Istället beslöt nämnden att under 15 månader på halvtid projektanställa en "Projektledare till Farmacihistoriska museet". Kostnad inklusive LKP ca 340 000 kr. Jag får ett intryck av att nämnden och ledningen vill minska sektionens roll visavi museet.

\*Kan erhållas från undertecknad

**Anders Cronlund, ordförande**  
[anders.cronlund@apotekarsocieteten.se](mailto:anders.cronlund@apotekarsocieteten.se)  
Mobil: 08-723 50 50

# Läkemedelsindustrins vaggor på svenska apotek

Lagstiftningen om läkemedelstillverkning hade sina rötter från slutet av 1600-talet och gällde fortsättningsvis genom att den undantogs från näringsfrihetslagstiftningen 1864. Definitionerna för vad som var läkemedel och apoteksvara var emellertid diffusa, vilket innebar att oseriös tillverkning och marknadsföring av förment hälsobringande produkter bredde ut sig. Därtill fanns behov av att ge möjligheter för att utveckla mer rationella tillverkningssystem av apoteksvaror. I syfte att bringa ordning på begreppen tog Apotekarsocieteten initiativ till förslag om ny lagstiftning 1903, vilket efter tio års debatt och utredande ledde fram till 1913 års apoteksvarustadga.

Fram till dess hade alltså apoteken monopol på tillverkning av läkemedel och flertalet apotek bedrev inte bara *ex tempore* beredningar utan också viss lagertillverkning. På de största apoteken var det så stora volymer att det närmade sig industriell skala. Gränssättande var bland annat hållbarheten och t ex den månatliga försäljningen för den aktuella produkten på apoteket. "Torra" produkter och de med betydande socker- eller alkoholinnehåll gynnades givetvis när det gällde hållbarhet. En annan avgörande faktor var lokalens/laboratoriets rymlighet. Många apotek hade tillverkningslokaler i relativt små rum i källarplanet.

Det kan nämnas att några större apotek bedrev droghandel i mindre skala vilket innebar att man också inkluderade viss egen tillverkning i sortimentet. Nackdelen med knytningen till ett enskilt apotek var att det inte var givet att en efterträdare var intresserad av att fortsätta verksamheten. Lösningen på det problemet skulle vara att organisera droghandeln i aktiebolagsform. Redan 1897 begärde därför en grupp om fem apotekare hos Kungl Maj:t att etablera sådan verksamhet. De fem var namnkunniga apotekare, nämligen Carl Wilhelm Sebardt (innehavare av apoteket Lejonet i Stockholm och bl a Apotekarsocietetens ordförande under 28 år), professorn Nils Ludvig Stahre på Farmaceutiska Institutet, apotekaren Ingemar Kerfstedt (innehavare av apoteket Storcken i Stockholm och bland annat ledamot av riksdagens första kammare), instruktionsapotekaren Ernst Reuterskiöld (apoteket Nordstjernan) samt apotekaren Gottfried Nygren (chef för Nordstjernans vattenfabrik). Tanken var att bolaget skulle idka handel med droger och apoteksvaror inom landet i konkurrens med den ökande importen. Droghandeln var tänkt att bli en centraldepot för apoteken i landet. Särskilt de små apoteken skulle vara betjänta av en sådan lösning genom att slippa skaffa dyrbar utrustning för tillverkning och analys.

I sitt remissyttrande till Medicinalstyrelsen tillstyrkte Apotekarsocieteten framställningen och framhöll att alla i bolagets styrelse skulle vara apoteksinnehavare, möjligen kunde en få vara examinerad apotekare. En direktionsmedlem anmälde reservation och yrkade på att alla landets apoteksinnehavare borde få yttra sig i saken. Invändningarna bland kollegerna blev vartefter så omfattande att de fem apotekerna drog tillbaka sin ansökan.

I det följande beskriver vi i kronologisk ordning under vilka former läkemedelsföretagen, som hade sitt ursprung på apotek, startade och hur de utvecklades under sina första år.

## Vitrum 1877

Apotekaren Jakob Piltz, innehavare av apoteket Nordstjernan i Stockholm, var en av dem som tidigt bedrev försäljning till andra apotek. Apoteket var instruktionsapotek och hade ett förhållandevis välutrustat laboratorium. Piltz började 1877 med en verksamhet som beskrivits i ett visitationsprotokoll från 1884 där det framgår att handel bedrevs med droger, mineralvatten, maltextrakt och vissa förbandsartiklar. Efter att Piltz avlidit 1894 avskildes mineralvattentillverkningen och drevs som ett separat företag, AB Nordstjernans Mineralvattenfabrik, som 1916 förvärvades av Apotekarnes Vatten AB. Droghandeln drevs vidare av efterträdaren på Nordstjernan, Ernst Reuterskiöld. Han



Annons från 1908.

engagerade apotekaren Otto Bjurling (se bild) som delägare och chef för verksamheten. Apoteket Nordstjernans droghandel flyttade 1908 från apotekslokalerna till en lokal i en nybyggd fastighet på Torsgatan 4. När Bjurling 1910 tillträdde privilegiet för apoteket Vasen på Djurgården köpte han hela droghandelsverksamheten som fick namnet Apoteket Vasens Droghandel. År 1924 fick företaget benämningen Apoteksvarucentralen Vitrum. Det drevs av familjen Bjurling till 1959 då Apotekarsocieteten förvärvade aktiemajoriteten. Vitrum flyttade till en ny fabriksanläggning på Kungsholmen 1954. Apoteket Vasen på Djurgården flyttade 1936 till Drottningsholmsvägen 76 på Kungsholmen. Av en annons i Svensk Farmaceutisk Matrikel 1905 framgår att det erbjudna sortimentet omfattade såväl farmakopéberedningar som specialitetsprodukter såsom Maltextrakt, Lysol, Hemoglobinpreparat, Järnalbuminat, Pepsinelexir m fl. Det förekom således en omfattande tillverkning av produkter som såldes till andra apotek, inte bara droghandel. En viktig del av det tidiga sortimentet blev insulin som Vitrum tog upp i sin tillverkning 1929. Företaget kom att svara för 2/3 av landets behov. Föregångaren till Vitrum bör enligt bokverket *Svensk farmaci under 1900-talet* betraktas som landets äldsta läkemedelsfabrik.



Apotekaren Otto Bjurling

## Hässle 1906

### Pionjären

Paul Gustaf Nordström (1869 – 1953) började sin farmaceutiska bana på samma sätt som Johan Zickerman (se avsnittet Leo) dvs på apoteket Svanen i Lund. Han började som elev 1887, tog farmacie studiosi-examen 1891 och lämnade Svanen efter apotekarexamen 1895. Redan under tiden på apoteket Kärnan i Helsingborg (1904 – 1906) sådde han frön till det som skulle bli Hässle. Det var dels järnaluminatföreningen Ferrinol som såldes till många andra apotek och dels desinfektionsmedlet Auroform. Tillverkningen av Auroform fortsatte han med när han kom till apoteket i Hässleholm och produkten fanns på den svenska marknaden till slutet av 1950-talet. Nordström beskrivs ofta som "den svenska läkemedelsindustrins pionjär".



Paul G Nordström  
(Unicornis 2008:1)

### Apoteket i Hässleholm

Nordström blev 1906 föreståndare på apoteket i Hässleholm (som senare fick namnet Kronan) då den förste innehavaren av apoteket, Carl Adolf Boström, haft tjänstledighet sedan 1891 och avled 1908. När man läser apotekets historia så förundras man över att den idérike och mångsidige Nordström inte blev den nye innehavaren. Det blev istället Bernt Rudolf Berggren fr o m 1908 men även han var eller blev inom kort sjuklig och befriades från ansvaret för apotekets skötsel 1915 och avled 1920. Först då, dvs 1921, blev Paul G Nordström den nye innehavaren efter att ha varit föreståndare för apoteket i Hässleholm under 15 år! Redan när Nordström kom till Hässleholm 1906 startade han en läkemedelsfabrik (Apotekets i Hässleholm Kem. Farm. Laboratorium) och strax därefter en vattenfabrik. De slogs samman 1928 till "Apotekare Paul G Nordströms fabriker". Under dessa år hade han parallellt åtaganden inom farmaceut- och apoteksorganisationer men också t. ex. som ledamot i stadsfullmäktige i Hässleholm (1911 – 31). Nordström ägnade även ett stort intresse för kontroll av och kvaliteten på produktionen. Hans iakttagelser och erfarenheter publicerades i olika facktidsskrifter, i första hand Svensk Farmaceutisk Tidskrift.

### John Sjögrens "porträtt" av Nordström

Under många år hade den farmacihistoriska sektionen i samband med årsmötet ett föredrag med porträtt av någon



Exteriör av apoteket i Hässleholm 1895.

framstående kollega. Vid Läkemedelskongressen och årsmötet 2007 berättade professor John Sjögren om Paul G Nordström. (Föredragets huvuddel finns i Unicornis 2008:1, [www.apotekarsocteteten.se](http://www.apotekarsocteteten.se), klicka på sektioner och sedan på Farmaci- och läkemedelshistoria). Några delar citeras här:

*"Tidigt startades en utvidgad verksamhet vid apoteket med analyser, till exempel av urin och mjölk. I tidningen Norra Skåne kunde man läsa notisen: Mjölkundersökningar för bestämmande af fetthalten i mjölken verkställs numera å apoteket i Hässleholm för den ringa avgiften av 50 öre per prof. Dylka undersökningar uppmana vi innevånarna i Hässleholm at esomoftast begagna sig af, alldenstund vi tro oss veta, att mycket underhålligt mjölk levereras i Hässleholm.*

*När Astra bildades 1913 behövde man snabbt bredda produktportföljen och fick då inlicensiera ett 15-tal av Nordströms preparat. Efter krigsslutet 1918 försämrades dock Astras finanser och tillverkningens kvalitet, varför samtliga licenser återtog.*

*1942 sålde Paul G Nordström sitt företag till Astra för 450 000 kronor. Han blev dess förste styrelseordförande. Efter Nordströms bortgång 16 januari 1953 beslöt man att flytta den farmaceutiska verksamheten från Hässleholm. Produktionen centraliserades till Södertälje, medan marknadsföring och F&U flyttade till Göteborg under namnet **AB Hässle**."*



Nordström inne i apoteket tillsammans med personal, en del i mörkare kläder arbetade på fabriken som till att börja med bedrevs i samband med apoteket.

### Apotekets i Hässleholm Kem. Tekn. Laboratorium

När Nordström kom till Hässleholm fick/skaffade han sig fria händer och successivt växte det ena specialpreparatet efter det andra fram. År 1912 gav han ut den första läkemedelskatalogen i landet och den innehöll 15 preparat. Ordet "Generikatillverkare" fanns inte i början av 1900-talet men många av Nordströms preparat var imitationer av utländska läkemedel. Han tillverkade bl a Bromotussin som var en kopia av Pertussin (medel vid kikhosta) och skriver i katalogen "Pertussin införes till Sverige för flera 10 000-tals kronor. Vårt preparat är numera absolut lika bra som detta utländska." Redan i inledningen på katalogen skrevs "Använd svenska preparat i stället för utländska". Nordström insåg också att referens till kända forskare och läkare påverkade försäljningen. Hoffman-La Roche hade en salva, Thigenol, för behandling av inflammation, klåda och eksem. Nordström tillhandahöll kopian Thiogadol och skrev i sin katalog: "Thiogadol har med gott resultat provvats först och främst af numera aflidne Prof. Magnus Möller samt av en annan framstående hudspecialist i Stockholm, hvars namn vi tyvärr ej äga rätt att nämna."

I ett examensarbete i Socialfarmaci ("Den svenska läkemedelsindustrins historia") vid Farmaceutiska fakulteten i Uppsala skrevs: "Kännetecknande för Nordströms verksamhet var att han försökte sig på allt möjligt, från skokräm och tandkräm till hjärtpreparat och värktabletter." När man studerar Nordströms sortiment så är det ingen tvekan om att huvudinriktningen var verksamma läkemedel och som ledde till framgångarna. Exempel på idégivare var professor Ulf von Euler med vilken samarbete resulterade i Dolordorm. Albert Holmström, som arbetade i 40 år på Nordströms fabriker (springpojke, laboratoriebiträde och slutligen verkmästare), berättade i en Hässletidskrift vid 60-årsjubileet 1964: "Antalet artiklar på produktionsschemat ökades år från år – apotekaren försökte sig på allt. En tid försökte han sig på både tandkräm och blanksvärta utan någon större framgång."

## Pharmacia 1911

Initiativtagare var apotekare Gustaf Grönfeldt som var t.f. föreståndare för apoteket Elgen i Stockholm. Apoteksinnehavaren var tjänstledig. Anledningen till företagsbildningen var att Grönfeldt förvärvat ett patent ägt av C.M. de Kunwald för framställning av organiska fosfater ur nervvävnad i form av hjärn- och ryggmärgssubstans av animaliskt ursprung. Patent 300701 15 juni 1910: "Sätt att framställa ett näringsmedel."

"Jag minns det som idag" sade Hildur Berggren vid en intervju 1961 återgiven i Pharmacia 65 år "att det en gång under vintern 1910 kom in en man på Elgen med ett litet skrynkligt och nött papper i handen. Han bad att få tala med apotekets chef, som då var apotekare Gustaf Grönfeldt. Jag kommer ihåg att mannen var påfallande enkelt klädd, talade franska, men fick jag seder-

mera höra att han var belgare och hette C.M. de Kunwald. Han ville sälja receptet på en "undergörande" medicin".

Tydlig intresserade receptet apotekare Grönfeldt ty strax därefter satte apotekare Inge G:son Blomquist, apotekets laborant, igång med utarbetandet av det erbjudna preparatet.

Grönfeldt insåg potentialen i patentet och beslöt tillsammans med en läkare och en advokat starta ett företag med patentet som utgångsprodukt. I Post och Inrikes tidningar den 23 oktober 1911 infördes följande kungörelse om Aktiebolaget Energon: "Den 4 oktober antogs bolagsordningen för Aktiebolaget Energon som har till ändamål att utnyttja vetenskapliga uppfinningar inom farmaceutiska, kemiska och tekniska områden och i sådant afseende dels driva tillverkning och försäljning af hithörande preparat samt dels driva annan i samband därmed stående verksamhet..."

"Bolagets styrelse har sitt säte i Stockholm. Aktiekapitalet uppgår till 100 000 kr och kan utgöra lägst detta belopp, högst 300 000 kr."

"Styrelsen utgörs av doktorn Lars Flodquist ordförande, apotekaren Gustaf Felix Grönfeldt verkställande direktör och advokaten Hampus Bodén."

Den 5 december 1911 kom ett erbjudande om att teckna aktier i bolaget. Det resulterade att 21 personer tecknade aktier för sammanlagt 32 100 kr. De Kunwald fick 15 000 kr kontant samt en aktiepost i det nybildade bolaget värd



Apotekarsocietetens bildarkiv.

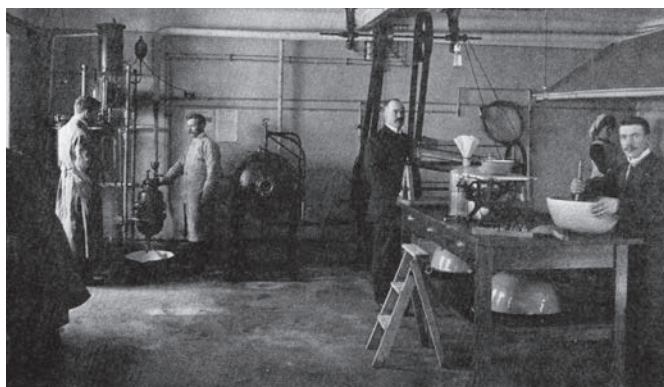


Apoteket Elgen ca 1915. Älgskulpturen över entrén finns fortfarande kvar.

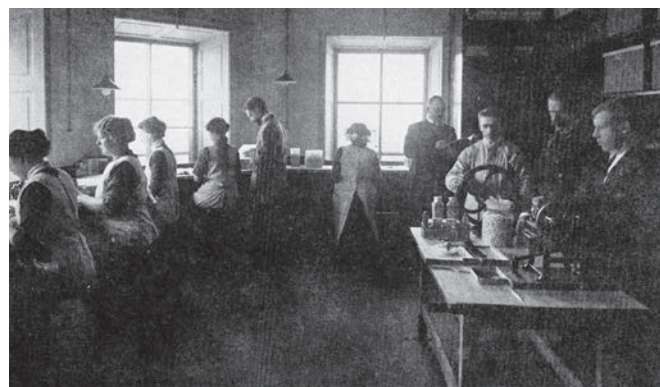


Laboratoriet apoteket Elgen.

Apotekarsocietetens bildarkiv.



Tillverkning av extrakt för Phospho-Energon. (Bilderna från skriften Pharmacia 65 år)



100 000 kr. "En enorm summa 1911" sa Hildur Berggren. Företagets namn Energon byttes redan efter en månad namn till Pharmacia.

Elgen hade en elegant officininredning, men laboratoriet var betydligt enklare och var mycket litet.

Det räckte ändå för att laborant Blomquist skulle kunna utveckla en lämplig beredningsform för preparatet Phospho-Energon som framställdes av torkade hjärnor från nötkreatur, mjölk och socker. Det utgavs vara "styrkande vid allmän svaghet, blodbrist, rachitis, rubbningar i nervsystemet och under rekonvalescens". Hildur Berggren berättar vidare: "Varje dag kom kalvhjärnor från Slakteribolaget och vi rullade piller för hand. Jag minns att det var besvärligt att få fram den rätta konsistensen på pillerna. Efter hand sändes de för prövning till Stockholms sjukhus och så småningom hade apotekare Blomquist lyckats lösa problemen med pillernas konsistens och lagringsbeständighet".

Företaget flyttade redan 1912 från apoteket till Torkel Knutssongatan 33 och 1916 till Riddargatan 30. Den senare lokalen såldes 1920 med bra förtjänst och en fastighet köptes på Liljeholmen dit verksamheten flyttades. År 1950 påbörjades flytten till Uppsala. Phospho-Energon såldes under 1912 för 24 095 kr med ett årsresultat på -21 585 kr. Trots detta avsattes 1 191 kr för forskning och utveckling. År 1913 var försäljningen 79 623 kr med ett årsresultat på -5 304 kr. År 1914 var omsättningen 102 282 kr och en vinst på 1 527 kr.

Redan 1912 knöts kontakter med apotekarna Gösta Salin gre och Edvard Stigzelius i Helsingfors för marknadsföring av Phospho-Energon i Finland och Ryssland.

År 1919 inledde Pharmacia ett närmare samarbete med göteborgsfirman Malmsten & Bergvalls farmaceutiska avdelning, vilken bildats 1914. Den hade vuxit snabbt och startat ett företag för droghandelsverksamhet. Där blev det nödvändigt att skaffa tillverkningsmöjligheter för pulverisering, tabletering, extraktberedning, ompackning m. m. Detta löstes hösten 1920 då en överenskommelse träffades mellan Malmsten & Bergvall och aktieägarna i AB Pharmacia om bildandet av Apotekarnes Droghandelsaktiebolag, ADA. Malmsten & Bergvall hade aktiemajoriteten i och med att firmans farmaceutiska avdelningar i Göteborg och Stockholm överlämnades till det nya bolaget. Intressenter i det nya bolaget blev vidare ett stort antal av landets apotekare. AB Pharmacia blev sålunda dotterbolag till ADA från den 31 mars 1921.

### **Blomqvist, Lars Johan Inge G:son**

1879–1955 föddes i Nykyrka Skaraborgs Län. Pappan var Prost. Farm. kand. 1899, apotekarexamen 1905. Anställd vid Apoteket Elgen 1909–1914 som laborant. Föreståndare och direktör i A.B Pharmacia 1914–1923. Föreståndare för A.B. Amanti från 1924 och Akla från 1931.



**Grönfeldt, Gustaf Felix**, 1868–1930, föddes i Karlskoga där pappan var veterinär. Elev vid apoteket Enhörningen Göteborg och i Södertälje. Farmacie studiosi examen 1892 och apotekarexamen 1895. Efter kortare anställningar på olika apotek var han tf. föreståndare för apoteket Elgen 1907–1911. Han erhöll privilegium på apoteket i Stege-

borg 1918–1924 därefter på apoteket i Västerhaninge, numera Handen. Grönfeldt insåg tidigt fördelarna med stordrift när det gällde framställning av läkemedel. Han insåg också värdet och nödvändigheten av forskning och utveckling, liksom den stora betydelsen av en internationell marknadsföring.

Grönfeldt var en sann entreprenör. Utöver grundandet av Pharmacia bildade han aktiebolaget Dahlskogens hälso-brunn i Lindesberg 1906 och AB Oxygenol i Stockholm med dotterbolag i Finland 1908. Under flera år var han ledamot och ordförande i Stocksunds hälsovårdsnämnd, samt även suppleant i kommunalnämnden.

Namnet Grönfeldt lever vidare på så sätt att fadern Felix Ferdinand 1888 lät bygga en herrgård i Karlskoga vid Vänerens strand. Huset heter Grönfeldtska gården (se bild) och är numera konferensanläggning och hotell.



Grönfeldtska gården i Karlskoga.

## **Astra 1913**

Astras vagga stod inte på ett apotek men var väl i händerna på aktiva apotekare. Utgångsläget var att genomföra industrialisering av apotekstillverkade preparat. Detta gällde förvisso också för Hässle, Leo, Pharmacia och Vitrum, men för Astra var det också ett kemisk-tekniskt industriprojekt i vidare mening.

### **Adolf Rising, en välutbildad entreprenör**

Initiativet till att grunda företaget togs 1913 av apotekaren och dr phil. Adolf Abraham Rising (se bild från 1910). Han hade efter avlagd apotekarexamen 1891 bedrivit studier i kemi på Stockholms universitet samtidigt som han arbetade som laborant på apoteket Örnen på Odenplan i Stockholm. Studierna fortsatte sedan vid polytekniska högskolan i Zürich vilka ledde fram till en doktorsgrad vid universitetet i Basel 1901. Han finansierade sina studier delvis genom ett stipendium från Apotekarsocieteten. Syftet med hans vistelse i Schweiz var att skaffa sig kunskaper om den farmaceutiska industrins organisation och arbetsmetoder. Han tog efter slutförda studier anställning hos läkemedelsföretaget Ciba i Basel där han befordrades till vetenskaplig chef och laboratorieföreståndare 1906.

År 1908 återvände Rising till Sverige för att åta sig



uppdraget att utreda möjligheten av att åstadkomma en organisk-kemisk industri byggd på träkolstjärans destillationsprodukter. Tyska Bayer var en förebild. Efter fullgjort uppdrag arbetade Rising under en karenstid som lärare i kemi vid Farmaceutiska institutet och uppehöll periodvis professuren i kemi och kemisk farmaci.

### Centraldepot eller kemisk teknisk concern

Tanken på att bilda "ett apotekarnas gemensamma bolag för beredning och försäljning av diverse varor" togs 1912 upp av Apotekarsocietetens skattmästare Arthur Kaijser (innehavare av apoteket Elefanten i Stockholm). Förslaget presenterades för Apotekareförbundets styrelse där man beslöt att avvakta med beslut till Apotekarsocietetens årssammanträde följande dag. När Kaijser redogjorde för sitt förslag meddelade societetens ordförande Knut Sjöberg att förarbeten redan vidtagits för att starta en fabrik. Frågan var alltså het i apotekarkretsar. Det kan tolkas som att förberedelsearbetet inte skedde helt öppet. Initiativet skiljde sig från det som togs av apotekargruppen 1897 så tillvida att ägarbildningen var vidare och att inriktningen för företaget var främst tillverkning av läkemedel.

### Astra tar form

De förarbeten Sjöberg syftade på var Rising's planer på att starta ett läkemedelsföretag i Sverige. Han blev i det syftet uppbackad av stora delar av apotekarkåren som konstaterat att importen av läkemedel hade ökat starkt och en inhemsk produktion var önskvärd. Stödet för projektet tog sig uttryck i att ca 400 personer anmälde sig som aktieägare. Ca 300 av dessa var apotekare och av de övriga var många läkare och tandläkare.



Några tidiga Astrapreparat. Beskrivningen bild från Sundling *Per aspera ad Astra*.

Inställningen från kollegerna hade alltså ändrats markant sedan frågan om bildandet av en svensk centraldepot var aktuell drygt 15 år tidigare. Givetvis hade avskaffandet av tillverkningsmonopolet en stor betydelse för den förändrade hållningen.

Stiftelseurkunden för projektet, Apotekarnas Kemiska Fabriker, senare namnändrat till AB Astra, undertecknades av, förutom Rising själv, ägaren av glödstrumpfabriken Keros i Södertälje fil dr Sven Carlsson, professorn Hans von Euler (nobelpristagare 1929) samt de fyra välrenommerade apotekarna Karl Ahlberg, Nils Bruzelius, Carl Vilhelm Schimmelpfenning och Knut Sjöberg alla utom Bruzelius medlemmar av Apotekarsocietetens direktion. Sven Carlsson svarade huvudsakligen för finansieringen och ställde fabrikslokaler till förfogande. Han blev företaget förste ordförande. Knut Sjöberg var temporär VD under företagets första tid samtidigt som han var innehavare av apoteket Leoparden i Stockholm och sekreterare hos Apotekarsocieteteten. Han efterträddes som VD av apotekare Hjalmar Andersson-Tesch 1915. Rising fungerade som teknisk ledare och inspektör av fabriken

fram till 1916 då han blev föredragande i Medicinalstyrelsen i läkemedelsförsörjningsfrågor. Han stod för fabriktionsmetoder för ett antal produkter såsom antipyryn, digalen, guajakol, fenacetin, hexamin och kreosotkarbonat. Professor Hans von Euler var vetenskaplig rådgivare. Astra hade från början en hög ambitionsnivå. Riktlinjer för verksamheten var "att stödja och söka stöd hos landets läkare och apotekare, utvälja fabriktionsartiklar med största försiktighet, och inga andra än som, efter farmakologisk och klinisk prövning av svenska vetenskapsmän, erkänts vara medicinskt värdefulla". Andersson-Tesch hade bedrivit egen tillverkning på apoteket Lejonet i Malmö av bl a eter- och kolloidumprodukter vilka Astra fick ensamförsäljningsrätten till. Vidare överläts rätten till ett 40-tal kopietillverkade populära importerade handköpspreparat såsom laxermedel, fiskoljeemulsion m fl. Dessa hade tillverkats på apoteket Lejonet i Göteborg inom ramen för några göteborgsapotekares företag Apotekarnas Laboratorie AB (ALA). Astra övertog också tillverkningslicenser av preparat från Paul Nordström i Hässleholm (återgick dock till Hässle i samband med ägarförändringen i Astra) och Karl Ahlberg på apoteket Hvita Björn i Stockholm. M a o anknytningen till apotekstillverkade produkter var under de första åren tydlig.

Internationell konkurrens slår hårt

Astra kom igång snabbt och sysselsatte 1917 180 personer. Mot slutet av 1917 bildades ett konsortium, benämnt Sveriges Färgämnesindustri (ASF) i vilket Astra och Beckers ingick. Tanken var att bygga upp en stor industri med ett brett utbud av kemiska produkter inklusive läkemedel som byggde på trätjära som inhemsk råvara. I och med freden efter första världskriget kom industrin på kontinenten snabbt igång med låga produktpriser som ASF inte kunde konkurrera med. Konsortiet kom i ekonomiska svårigheter som ledde till frågan om Astra kunde fortsätta sin verksamhet. Apotekarna Tesch, Rising och dr Carlsson hade aktiemajoritet men sålde sina aktier till ASF och ledande apotekare lämnade företaget. Rising, som var kvar som styrelseleda-

### Internationell konkurrens slår hårt

Astra kom igång snabbt och sysselsatte 1917 180 personer. Mot slutet av 1917 bildades ett konsortium, benämnt Sveriges Färgämnesindustri (ASF) i vilket Astra och Beckers ingick. Tanken var att bygga upp en stor industri med ett brett utbud av kemiska produkter inklusive läkemedel som byggde på trätjära som inhemsk råvara. I och med freden efter första världskriget kom industrin på kontinenten snabbt igång med låga produktpriser som ASF inte kunde konkurrera med. Konsortiet kom i ekonomiska svårigheter som ledde till frågan om Astra kunde fortsätta sin verksamhet. Apotekarna Tesch, Rising och dr Carlsson hade aktiemajoritet men sålde sina aktier till ASF och ledande apotekare lämnade företaget. Rising, som var kvar som styrelseleda-



Bild ur Sundling *Per aspera ad Astra* föreställande Hjalmar Andersson-Tesch, Hans von Euler och Sven Carlsson.

mot, fick utstå stark kritik för den försämrade situationen. Många småaktieägare sålde i det skedet sina aktier. I och med att Astra gick upp i ASF upphörde den tydliga förankringen bland landets apotekare. Företaget var på fallrepet.

Det fanns emellertid i näringspolitiska kretsar uppfattningen att en läkemedelsindustri var av betydande samhällsintresse varför en räddningsaktion gjordes innebärande att den statliga Vin- & spritcentralen temporärt övertog Astra 1920. År 1925 tog andra intressenter företrädda av grosshandlaren Erik Kistner över ansvaret för Astra.

### Risings roll

var central under Astras första år. Under en kort tid satt han på tre stolar; han var samtidigt utredningsman för Astra-projektet, styrelseledamot i Astra och föredragande i läkemedelsförsörjningsfrågor på medicinalstyrelsen. Parallellt sökte han förgäves flera apoteksprivilegier och han arrenderade (sitt elevapotek) Fenix i Stockholm 1916 -18. Var han manne osäker på företagets framtid? Först 1921 blev han innehavare av apoteket S:t Erik i Stockholm.

Hans initiativkraft var emellertid obruten. År 1929 grundade han företaget ARLA (Adolf Risings LABORATORIUM) som tillverkade piller- och tablettberedningar lokaliserat i anslutning till apoteket. Företaget flyttade till Sundbyberg och bytte senare namn till Rila (Rising laboratorium) som 1933 fusionerades med ett annat litet företag Terapeutika, till Rila Terapeutika, senare förkortat till Tika (uppköpt av Astra 1939). Rila bedrev en för tiden avancerad syntes- och utvecklingsverksamhet.

Tika var tidigt ute att lansera ett sulfapyridinpreparat, Sulphan (1939). Ett preparat mot pernicios anemi utvecklades i samarbete med det norska företaget Nyegaard. Råvaran till leverpreparatet hämtades från Slakthuset i Enskede. I samarbete med en schweizisk firma lanserades ett klorofyllpreparat, Phyllosan. Tika's framgång med sulfa var en viktig anledning till att Astra förvärvade företag.

### Leo 1914

Den industriella utvecklingen inom läkemedelsområdet vid sekelskiftet 1800/1900 i södra Sverige var koncentrerat till Skånes västkust och oftast i nära samverkan med samma intresse på den danska sidan av Öresund. Kompetens, engagemang, tillgång till lämplig lokal och framför allt riskvilligt

kapital var avgörande för att kunna starta verksamheten.

Den svenske huvudpersonen för Leos tillkomst var **Johan Henrik Zickerman** (1856 - 1925). Zickerman arbetade 1873 - 86 på apoteket Svanen i Lund och avlade farmacie studiosi-examen 1877 och apotekarexamen 1881. Tiden på apoteket Svanen, med innehavaren Carl Adolf Fredrik Montelin som chef, var nog avgörande för Zickermans karriär. Han gifte sig 1888 med Montelins dotter Helena Charlotta och blev därigenom sväger till Carl Adolf Fredrik Montelin. Montelin den yngre blev apotekare 1897 och övertog Svanen efter faderns död. Han blev initiativtagare och ansvarig för att apotekshuset helt och hållet byggdes om under åren 1898 - 1900. Detta kulturarvsapotek och dess vackra inredning kan fortfarande beundras på Kyrkogatan i Lund i skrivande stund. Dess framtida öde som kulturarvsapotek är tyvärr ovisst.

Apoteket Björnen blev det tredje apoteket i Helsingborg och 1904 tilldelades Johan Henrik Zickerman privilegiet för apoteket. Han köpte en tomt i hörnet av Kullagatan och S:t Jörgens plats från Helsingborgs stad och lät där bygga det 6-våningshus som kom att inrymma apoteket Björnen och öppnades 1906. Apoteket fick sitt namn efter Helsingborgs äldsta apotek som enligt 1787 års karta fanns i stadens norra del. I Björnens lokaler kom Leos första tillverkning och förpackning att ske och huset kom senare även att rymma vissa lokaler för AB Leo, bostäder för familjen Zickerman samt Björnens Materialhandel och Björnagenturen. Namnet Lejonet hade varit mer passande med tanke på den utveckling som en industriell verksamhet med namnet Leo skulle komma men ett apotek Lejonet fanns redan 1885 då Helsingborgs andra apotek öppnade i södra delen av staden.

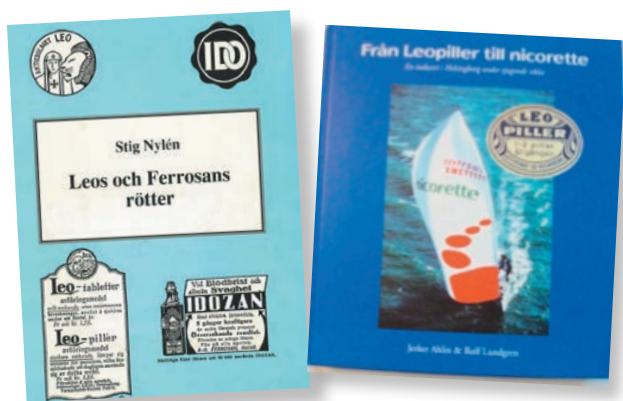
Vad som tillverkades på apoteket för försäljning även till andra apotek är inte känt men Zickerman var, såsom föreståndare för apoteket Kärnan i Helsingborg under åren 1898 - 1904, väl bekant med att Paul G Nordström 1904 började med tillverkning av järnalbuminatlösningen Ferrinol för försäljning till andra apotek. Apoteket Björnen blev födelseplatsen för AB Leo 1914 och vid den konstituerande bolagsstämman utsågs Zickerman till verkställande direktör. Enligt den lag om aktiebolag som gällde vid tidpunkten krävdes fem i Sverige boende svenskar för att stifta ett bolag. Av



Apotekshuset och apoteket Björnens officin 1905.



de 500 aktier à 100 kr som tecknades ägdes 495 av de två danska apotekarna Kongsted (se nedan) och Antons medan de fem stiftarna ( Zickerman, Zickermans "förste man" Jacob Lange, den danske apotekaren Herman Weitzmann som blivit svensk medborgare, Weitzmanns medarbetare August Nilsson samt konsult Carl Gustaf Johnsson i Helsingborg) ägde var sin aktie m.a.o. ett totalt aktiekapital om 50 000 kronor.



### Publikationer

AB Leos historia finns väl dokumenterad genom två böcker som publicerades 1992 respektive 2002. Apotekare Stig Nylén, direktör på Ferrosan under många år, gjorde ett "frivilligt pensionärsarbete" att rota bland rötterna och resultatet blev "Leos och Ferrosans rötter". Nylén fann AB Ferrosans arkiv "brutalt brandskattat" men det kompenenserades i viss mån av kopior i danska arkiv. Jerker Ahlin och Rolf Lundgren (under drygt 30 år Leo-medarbetare på export-och redovisningsavdelningarna respektive analysavdelningen) började 1996 tillsammans med ytterligare två Leoveteraner att gräva bland dokument och föremål. Arbetet var underlag till boken "Från Leopiller till nicorette" som gavs ut 2002. Jerker Ahlin var en av Nyléns medarbetare när boken "Leo och Ferrosans rötter" växte fram och Nylén skriver i förordet: "Jerkers förmåga att uppdaga dokument, även från Ferrosans historia, har varit mirakulös!" I mellantiden (1992 – 2002) hade Pharmacia i samarbete med Skånes Näringslivs Arkiv upprättat ett historiskt och omfattande arkiv efter Leo och Ferrosan, elektroniskt sökbara via Riksarkivet. För de som är intresserade av mer av Leos och Ferrosans historia rekommenderas de två böckerna!

### Två danska portalfigurer

Två danska apotekare, bekanta med varandra sedan tonåren, med avgörande betydelse för både Leos och Ferrosans tillkomst och utveckling är August Kongsted (1870 – 1939) och Herman Weitzmann (1870 – 1952). Nylén inleder sin biografi över August Kongsted: "När man söker efter Leos och Ferrosans "rötter" och trevar efter de finaste "rottrådarna" påträffar man alltid August Kongsted, den svårgripbare". Kongsted blev cand pharm (apotekare) 1892 och ägnade sig åt ett flertal industriella verksamheter innan han tillsammans med apotekare Marius Antons (1859 – 1920) övertog Köpenhamns Löveapotek (Lejonet) 1908. Antons blev ensamägare 1918. Han omkom emellertid 1920 i en bilolycka och Kongsted blev på nytt ägare till apoteket fram till sin död 1939. Privilegiet övertogs då av hans svärson, apotekare Carl Holtman, som sedan 1927 var VD för AB Leo i Helsingborg.

Tillsammans startade Kongsted och Antons 1908 Lö-

vens kemiska fabrik vars tillverkning av läkemedel för den svenska marknaden kom att förpackas på apoteket Björnen och sedan i Leos fabrikslokaler. Weitzmann, som Nylén beskriver som "den fantasifulle, ibland fabulerande farmaceuten från Grevinge, som blev svensk medborgare" hade en synnerligen besvärlig elevtid på apotek och betydande svårigheter att klara sin examen. Han kom att, utöver sina engagemang beträffande Leo och Ferrosan, ägna sig åt kaffebranschen, först hos en dansk kaffegrossist och sedan som verkställande direktör för Malmö kaffekompani fr o m 1898 (deras SOLO-kaffe var ett välkänt svenskt kaffe). Som exempel på Weitzmanns snabba och riskvilliga beteende berättar Nylén en makalös affär som förtjänar att återberättas: "... berättar han (Weitzmann) en fantastisk historia om hur han kom att "äga" Löveapoteket och Lövens kemiska fabrik i 24 timmar! Sedan Privatbanken förklarar sig villig att låna honom pengar uppsökte han apotekare Antons (som nyligen löst ut August Kongsted, se ovan) och erbjöd honom 1,5 miljoner för egendomen, privilegium, lager och Lövens kemiska fabrik. Enligt Weitzmann tog det inte lång stund för Antons att bestämma sig. Han svarade JA och skrev en slutsedel som bekräftelse! Samma afton bjöd Weitzmann personalen på middag och informerades om köpet samt höjde lönerna. .... Nästa morgon ringde apotekare Antons till Weitzmann och var förtvivlad efter en sömlös natt och ville att köpet skulle återgå. Weitzmann svarade att han inte ville göra en affär med Antons, som denne inte var nöjd med och återsände slutsedeln. Weitzmann krävde emellertid att de beviljade löneökningarna skulle stå fast."

### Förpuppningsperioden 1914 – 1919

Samma dag som Leos konstituerande stämma hölls 23 juli 1914 överlämnade Österrike/Ungern sin krigsförklaring till Serbien och det som kom att bli första världskriget började. Stämman hölls i apoteket Björnens lokaler. Närvarande var de fem stiftarna (Zickerman, Lange, Weitzmann, Nilsson och Johnson), som tecknat en aktie vardera och dessutom Kongsted och Antons som ägare till Lövens kemiska Fabrik och företrädare för det företags 495 aktier. Styrelsen skulle tillsvidare bestå av Zickerman som ordinarie ledamot och Weitzmann som suppleant. Kongsted och Nilsson utsågs till revisorer och Zickerman som ledare för verksamheten. Stämman godkände också ett samarbetskontrakt med Lövens kemiska Fabrik. Det pågående kriget innebar betydande svårigheter att köpa råvaror och verksamheten gick på sparlåga. Under perioden skedde en del förändringar i aktieinnehavet och Weitzmann gjorde omfattande försök att flytta verksamheten till Malmö. En intressant händelse skedde vid bolagsstämman 1916 då Zickermans son, banktjänstemannen Carl Zickerman, utsågs till bolagets kontorschef, 21 år gammal (se avsnittet Ferrosan).

### Leo och Björnen 1919 och framåt

Under 1920 flyttades tillverkningen etappvis från apotekskällaren och lokalen på Prästgatan 16 i Helsingborg till den byggnad som tidigare varit Stattenas vattenfabrik. I denna lokal skedde dels ompackning av bulkförpackningar från Lövens i Danmark och dels bl a produktion av Leopiller med hantverksmässiga metoder liknande de som då och långt fram på 1960-talet användes på de svenska apoteken för piller till receptkunder. Ett vittnesmål från den tiden, återgivet i "Från Leopiller till Nicorette":



Tillverkning av Leopiller och en ask Leopiller från tidigt årtal.



Beträffande Leopiller "det ville till ett gott ögonmått för att få dem lika stora. Det fanns inte heller något hjälpmedel till att räkna pillerna, utan vi fick hitta på små knep för att varje ask skulle innehålla angivet antal. Ibland satte vi t ex ett streck i en pappmall, och denna skulle då rymma 30 piller upp till strecket."

Stig Nylén beskriver perioden 1921 – 1927 för AB Leo som en delvis mycket plågsam uppväxttid. Årliga förluster, stort behov av att kapital tillfördes och vid 1921 års utgång avgick Johan Zickerman som ansvarig föreståndare. Nylén skriver "Med Johan Zickerman förlorade Leo en omdömesgill farmaceut och en förtroendeman i apotekarkår och samhälle. Han var medstiftare av bolaget, aktieägare 1914 – 26 april 1923, styrelseledamot och ansvarig föreståndare 1914 – 21. I Helsingborg förknippades AB Leo med familjen Zickerman."

I och med att AB Ferrosan övertogs av Malmö Kaffekompani (Herman Weitzmann) gick Leo och Ferrosan skilda vägar. Ingen kunde väl då ana att de skulle knytas samman på nytt 1984! Banden mellan apoteket Björnen och Leo fanns dock kvar under lång tid. Josef Kolmodin (1867 – 1944), som

### Leo Nostalgicus

När Jerker Ahlin och Rolf Lundgren och flera andra Leoveteraner började genomsöka arkiv, vindar och källare i Leohuset hittades dokument, bilder, förpackningar, utrustningar och instrument som tillsammans vittnade om utvecklingen under nästan 90 år. Resultatet av sökandet blev utställningen "Leo Nostalgicus". Första platsen för utställningen var i Leos lokaler och invigdes 1999. När det amerikanska läkemedelsföretaget Mc Neil övertog företaget så blev det successivt svårare att ge tillträde till utställningen. Genom Ahlin/Lundgrens stora engagemang och deras deltagande i Helsingborgs Medicinhistoriska förening så kom utställningen fram 2015 att hamna i bottenvåningen på det på nytt etablerade Medicinhistoriska museet i Helsingborg och som finns i det gamla barnsjukhuset invid lasarettområdet. Husets "hantel"-formade byggnad har blivit en perfekt plats för Sveriges i särklass bästa visning av den svenska läkemedelsindustrins utveckling och ett besök rekommenderas!

1925 efterträdde Johan Zickerman som innehavare av Björnen, invaldes i Leos styrelse 1926 och var aktieägare och styrelseledamot fram till sin pensionering 1936. Apotekare Nils Lindblad, anställd på Björnen 1925 – 40, var under åren 1931 – 40 ansvarig fabriksföreståndare på Leo. Björnen fungerade även som Leos giftapotek.

### Ferrosan 1919

Skånsk läkemedelsindustri tycks ha fallenhet/förmåga att starta verksamhet i samband med världshistoriska händelser. Versailles-freden undertecknades 28 juni 1919. I en stiftelseurkund daterad 6 juni 1919 hade det upprättats ett beslut om att bilda "ett aktiebolag" i Helsingborg "till föremål att tillverka och försälja farmaceutiska och kemiska preparater." Det är en samling personer kring Johan Zickerman som formellt ställer upp och visar att det närmast är fråga om en form av dotterbolag till Leo. I urkunden finns inget namn på det aktuella bolaget. Bakgrunden är förmodligen den upptäckt/utvecklingsarbete som sjukhusapotekaren Severin Sörensen Marcussen på Bispebjergs sjukhus i Köpenhamn hade gjort beträffande ett järnpreparat. Den 20 juni köpte Kongsteds affärspartners, juristerna Emil Harboe och Knud Öllgaard, järnpreparatet från Marcussen. Den 20 september hölls "konstituerande stämma uti ett bolag, avsett att benämnas Aktiebolaget Ferrosan". Denna gång blev Johan Zickerman ännu mer påtagligt i första hand bulvan men också verksam i företaget! De fem stiftarna med en aktie vardera var August Nilsson (även stiftare av AB Leo), Axel Hedberg (Johan Zickermans svärson), Gustaf Eriksson ("förste man" på Björnen), Karl Adolffsson (advokat i Helsingborg) och Carl Zickerman (banktjänsteman och son till Johan Zickerman). Aktiemajoriteten ägdes av de danska juristerna Harboe (125 aktier) och Öllgaard (120 aktier). Till styrelse utsågs Johan Zickerman, Herman Weitzmann och Carl Zickerman med Gustaf Eriksson som suppleant. Johan Zickerman utsågs även till VD i det nya dotterbolaget som närmast fick karaktären av utvecklingsbolag. En avgörande fråga inför den närmaste framtiden var om man kunde lösa de utvecklingstekniska frågorna med järnpreparatet. Det skulle dröja till 1920 innan Idozan började marknadsföras. Någon produktion eller ompackning av Ferrosans produkt(er) skedde uppenbarligen inte på apoteket Björnen. Vid bolagstämmen i april 1920 så blev AB Ferrosan i praktiken ett dotterbolag till nystiftade danska A/S Ferrosan och kom därefter mer att fungera som marknads- och förpackningsavdelning för den svenska marknaden under lång tid. Johan Zickerman avgick tidigt på hösten samma år som ansvarig föreståndare och därmed upphörde sambanden mellan apoteket Björnens ägare och Ferrosan samt mellan Leo och Ferrosan. Som propagandist för Ferrosan värvades 1920 Leos försäljningschef John Ryné. Han blev med tiden VD, styrelseordförande samt den dominerande aktieägaren i Ferrosan.

### ACO 1939

För att klara apotekens kvalitetskontroll av den ökande andelen fabriktillverkade läkemedel (och även råvaror) inrättades Apotekens kontrollaboratorium (AKL) på initiativ av apotekare Adolf Rising 1923. Laboratoriet, som

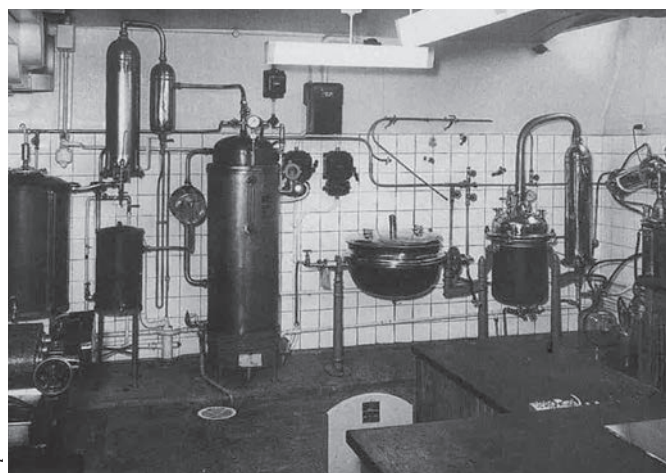


startade på apoteket S:t Erik i Stockholm, utförde analyser och utvecklade analysmetoder för att tillämpas på apoteken. Men tillverkning av läkemedel, som inte var registrerade specialiteter, ägde rum på de enskilda apoteken. År 1926 var andelen apotekstillverkning två tredjedelar och 20 år senare hälften av den totala läkemedelsförsäljningen i landet.

### ACO föds

År 1939 inrättade Apotekarsocieteten ett laboratorium med uppgift att vara rådgivande organ till tillverkningsverksamheten på de lokala apoteken i syfte att stödja en hög kvalitet. Vidare registrerades ACO-märket. Åtgärden var delvis inspirerad av den statliga utredningen Apotekssakkunnigas betänkande 1934. Laboratoriets uppgifter var

- följa utvecklingen inom de medicinska vetenskaperna och tillgodose apotekens behov av tidsenliga läkemedelskompositioner
- bedriva upplysningsverksamhet för att inom apotekarkåren utveckla yrkesskickligheten samt
- genom angivande av riktlinjer för rationell försäljning söka skapa ökad marknad för apoteksberedda varor



Apotekarsocieteten bildarkiv

Apoteket Vita Björns laboratorium, Stockholm ca 1950.  
Ett av distriktslaboratorierna.

Drivande personer var apotekarna Sven Söderlundh och Artur Roos. Det finns således god anledning att säga att ACO-produktionen formellt startade 1939 om än i blygsam skala. Under de första åren fungerade ACO-laboratoriet och dess styrelse som ledningsorgan på Apotekarsocieteten direktionens uppdrag. Lokalerna rymdes i en grannlokal till AKL i anslutning till apoteket S:t Erik men flyttades efter en kort tid till Apotekarsocieteten fastighet på Wallingatan.

### Laborieverksamheten samlas

I samband med en omorganisation av Apotekarsocieteten centrala uppbyggnad 1953 överfördes kontrollverksamheten, AKL, till Apotekarsocieteten laborieavdelning som inkluderade ACO's mikrobiologiska och galeniska sektioner. Verksamheterna flyttade till nya lokaler på Lindhagensgatan 128 under det gemensamma namnet Apotekens centrallaboratorium, ACL. ACO's administrativa funktioner samlades under Apotekarsocieteten planeringsavdelning som lokaliseras till Apotekarsocieteten lokaler på Wallingatan. Det övergripande driftsansvaret för ACO-produktionen lades på en planeringsnämnd som rapporterade till Apotekarsocieteten direktion.

### Centralisering genom distriktslaboratorier

Ett steg till en mer samlad företagsorganisation för de många tillverkningsenheterna togs redan 1945 då man diskuterade en koncentration av tillverkningen till färre apotek och specialisering av sortimentet på den enskilda enheten. Diskussionen ledde till en ordning där stora delar av tillverkningen koncentrerades till 25 produktionsenheter så kallade distriktslaboratorier. Även i detta fall drevs utvecklingen på av den politiska diskussionen om förstatligande av apoteksväsendet.

Ett samlat ledningsansvar enbart för ACO-verksamheten infördes först 1963 då det bildades en teknisk huvudavdelning inom Apotekarsocieteten centrala organisation. Driftsansvaret lades på en produktionsnämnd med sex medlemmar inklusive en teknisk direktör. Nämnden hade rollen som liknade en dotterbolagsstyrelse.

Koncentrationen av tillverkningsenheterna fortsatte där efter successivt under 50- och 60-talen för att 1970 ha reducerats till 8 st enheter som alla var utrustade med modern industriell maskinpark. ACO-produktionen var då i volym räknat den näst största läkemedelsproducenten i landet. ACO disponerade över en lokalyta om ca 26 000 kvm och antalet anställda uppgick till ca 600 personer. I samband med att Apoteksbolaget bildades 1971 samlades tillverkningsverksamheten i företaget ACO Läkemedel AB som kom att uppgå i den statliga industrikoncernen Statsföretag.

### Basläkemedel

ACO's produktinriktning var officinella läkemedel m a o väl beprövade basläkemedel som motsvarade den efterfrågan som fanns genom apotekens skyldighet att expediera alla receptförskrivna läkemedel. Därutöver tillverkades på distriktslaboratorierna andra tidigare apoteksberedda produkter (receptbelagda, receptfria och fria handelsvaror) under rationella former och med föreskrivna GMP-regler. Sortimentet var omfattande och strävan var att hålla låga priser. Volymerna var betydande. Under 1960-talet utfördes viss forsknings- och utvecklingsverksamhet särskilt rörande beredningsformer.

### Källor:

Svensk farmaci under 1900-talet. Redaktionsledning Rune Lönngren. Apotekarsocieteten 1999.

Per aspera ad Astra. *Sven Sundling*. Ekerlids Förlag 2003.

ACO-rörelsen och Distriktslaboratoriernas Intresseförening. *L-G Kinnander et al*. Apotekarsocieteten 1999.

Apotekarsocieteten 1929 – 1970. *Leif H. Eklund*. Apotekarsocieteten 2015.

Adolf A Rising. *Hans Selander, Sven Sundling*. Unicornis nr 1 2004.

Nyproduktverksamhet inom svensk läkemedelsindustri. *Inge Ehrlén*. 1985. Eget förlag.

Pharmacia 65 år: Pharmacia 1911–1976, Pharmacia 1976.

Nittonhundra elva Nittonhundraåttiosex, Pharmacia sjuttiofem år. Jubileumsskrift, Pharmacia 1986.

Svensk Apotekarkalender 1932. Apotekarsocieteten.

Hässle 1904 – 1988, En berättelse om hur apotekslaboratoriet i Hässleholm utvecklades till ett internationellt forskningsföretag. *Erik Holm*. Astra Hässle 1992.

Paul G Nordström 1869 – 1953, pionjär i svensk läkemedelsindustri. *John Sjögren*. Unicornis, nr 1, 2008. Apotekarsocieteten.

Den svenska läkemedelsindustrins historia. *Agneta Lindberg, Kenth Markgren, Tony Rydberg, Mikael Svensson*. Examensarbete i socialfarmaci, Farmaceutiska Fakulteten, Uppsala 1982.

Leos och Ferrosans rötter. *Stig Nylén*. Apotekarsocieteten 1992.

Från Leopiller till Nicorette. *Jerker Ahlin, Rolf Lundgren*. Pharmacia 2002.

**Jan-Olof Brånstad: [janolofbranstad@gmail.com](mailto:janolofbranstad@gmail.com)**

**Leif H Eklund: [leif.h.eklund@gmail.com](mailto:leif.h.eklund@gmail.com)**

**Jan Ernberg: [jan.ernberg@home.se](mailto:jan.ernberg@home.se)**



*Patient med tertiär syfilis.  
Byst i Musée de l'Homme, Paris.*

## Del 1: syfilis.

# Läkemedel mot sexuellt överförbara sjukdomar

**T**ill sexuellt överförbara sjukdomar, STI – Sexually Transmitted Infections, hänförs en rad sjukdomar orsakade av bakterier, virus, protozoer, kvalster och löss. Spridningen sker oftast vid sexuellt umgänge men hiv, hepatit och syfilis kan även spridas genom smittat blod eller liksom klamydia och gonorré vid förlösningar. Syfilis och gonorré är det äldsta kända STI och listan över använda kurer mot dem lång. Eftersom man inte förstod smittvägarna dröjde det i Sverige ända till 1919 innan vi fick anmälningsplikt för de smittade, "lex veneris". Genom många revideringar utgör den grunden till dagens smittskyddslag.

Enligt Eccleston (1) räcker det med 60 syfilisbakterier i kroppen för att ge 50 % chans att insjukna. Sjukdomen uppträder i tre stadier och det tog tid innan man insåg att dessa tillhörde en och samma sjukdom. Stadium tre, dementia paralytica, ger knölar i huden och mentala rubbningar – men smittar inte. 2017 registrerades 389 fall av syfilis i Sverige, en fyrfaldig ökning på 15 år. Redan 1720 påpekade Collegium Medicum för regeringen att det behövdes preventiva insatser och kurhus för att bekämpa utbredningen av syfilis. Få åtgärder, vid sidan av privata initiativ, vidtogs förrän i början av 1800-talet då utbredningen eskalerat. Collegium Medicum uppgav att 1812 led mer än hälften av patienterna på lasaretten av venerisk smitta (2).

### Länge en svårbestämd sjukdom

År 1530 användes namnet "syfilis" för första gången av en italiensk läkare och poet efter titeln och namnet på huvudpersonen i hans poem Syphilus, som då beskrev hur smittan härjade i Italien. Syfilis härkomst är oklar. Vissa forskare anser att sjukdomen införts med Columbus från Sydamerika andra att den redan då fanns i Europa. En bidragande orsak till förvirringen var oklarheter och vanföreställningar om sjukdomens karaktär. Den var svår att skilja från andra sjukdomar med utslag. Föreställningar att den var ärftlig, berodde på dålig föda, smittades genom amning och var en variant av lepra fanns. Även en folklig uppfattning att man blev frisk genom att smitta andra förekom. Skam och ekonomiskt avbräck för vård ökade oviljan att söka hjälp.

En tidig och länge betrodd behandlingsprincip var att framkalla stark salivavsöndring med olika preparat. Ett preparat för att åstadkomma detta var kvicksilversalva,

Unguéntum hydrárgyri, (gråsalva, äv. blåsalva, Neapel-salva, napoleonsalva etc.) som använts i olika sammanställningar i den arabiska och europeiska kultursfären åtminstone sedan 800-talet mot hudparasiter som skabb och olika slags löss och från omkring 1500 även mot syfilis, »Fransosesmörjelse«. Salvan, som bl.a. bestod av grankåda, blyvitt, kvicksilver, terpentint och harts, fanns upptagen i svenska farmakopéer till 1925, om än med växlande kvicksilverhalt och varierande salvbaser. Ännu i Pharmaconomia Svecica från 1943 – en bok med handledning i läkemedlens användning – omnämns den i avsnittet Könssjukdomar, med den torra kommentaren »Används numera mest till sjöss«. Något som förefaller vara en enklare variant av gråsalva, bestående av ca 27% kvicksilver i barrträdkåda, har påträffats i ett keramikkrus i vraket efter regalskeppet Kronan, som sjönk 1676. (3)

En alternativ kvicksilverberedning var en aromatisk olja, som bestod av kvicksilver, terpentint och svinister. Hela kroppen utom bröst och mage smörjs dagligen in framför öppen eld om personen kan stå – annars i sängen. Ytterligare en beredning bestod i att två gånger per dag inandas kvicksilverångor från kvicksilver lagt på glödande kol. Dessutom förekom intag av beredningar bestående av kvicksilver utblandat med terpentint, vinäger, armaniak eller pulvriserat träkol (4). Biverkningar var frekventa och kunde resultera i s.k. merkurialsjuka.

### Alternativ till kvicksilver

Jämsides med kvicksilverkurerna användes under 1500-talet dekokter på guajakträ, Lignum sanctum, sarsaparillrot Smilax Medica, och kinarot Smilax Chinae. Guajakträ, på tyska Pockenholz, beskrivs i samtida läke- och örtaböcker som "det bästa och yppersta som någon tid funnet är för pocker". Medlet kunde användas både utvärtes och invärtes och framkallade liksom kvicksilversalter kraftiga svettningar.

I Johannes Franckenius föreläsningar på latin i medicin/farmakologi/botanik i Uppsala på 1640-talet, senare utgivna med titeln Botanologica, finns fem växter upptagna som verksamma mot syfilis (5): Kvanne, Getruta, Humle, Pulsatilla-arter (t.ex. backsippa) samt Ipomea turpethum syn. Operculina turpethum (vindeväxt)

På veneriska kurhuset i Skara i slutet av 1700-talet an-



Salvarsan treatment kit for syphilis  
germany 1909-1912.



Salvarsan för injektion.

vändes kvicksilverbehandlingar av Linnélärjungen Peter Hernquist. Terapin fick dock konkurrens av en av Carl Gustaf Osbeck utarbetad behandling, den s.k. Winslowska kuren. Denna bestod av en blandning av kina- och sarsaparillerot ibland med en mindre mängd kvicksilver (6, 7). I mitten av 1800-talet gjordes i Frankrike och Norge försök att ympa syfilispatienter i primärt stadium med syfilisvar. Försöken, som bl.a. utfördes på prostituerade, tycktes visa att sjukdomen på detta vis kunde hindras att utvecklas till senare stadier. Noggrannare studier motbevisade resultaten och försöken upphörde 1870 (8).

### Äntligen effektiva behandlingar

År 1905 tog syfilisforskningen ett stort steg framåt, när den litauisk-tyske biologen Fritz Schaudinn tillsammans med dermatologen Erich Hoffmann identifierade syfilisspiroketen *Treponema pallidum* i mikroskop, och året därpå utvecklade hans landsman, immunologen August von Wasserman ett blodtest, med vilket det både gick att ställa diagnos och uppskatta värdet av den behandling patienten fick.

1910 presenterade tysken Paul Ehrlich och japanen Sahachiro Hata den första verksamma medicinen mot syfilis. De kallade preparatet Salvarsan (av latinets *salvare*, rädda, och *arsen*, arsenik), vars aktiva beståndsdel var arsfenamin, en blandning av två polycykliska aromatiska föreningar med arsenik i centrum. Salvarsan blev dåtidens mest sålda läkemedel i världen och avregistrerades i Sverige först 1953. Ehrlich fick 1908 Nobelpriset i fysiologi eller medicin. 1912 följdes preparatet av det mindre toxiska Neosalvarsan, samt silverkomplexen Silversalvarsan och Neosilversalvarsan.

1917 behandlade den österrikiske läkaren Julius Wagner von Jauregg en syfilissjuk skådespelare med en mindre mängd blod från en malariasjuk patient följt av kinin och Salvarsan. Effekten blev dramatisk – skådespelaren tillfrisknade. Tio år senare, 1927, belönades Jauregg med No-

belpriset i medicin – motiveringen löd: "för hans upptäckt av malariaympningens terapeutiska betydelse vid Dementia paralytica". (9)

Penicillin G började användas i sjukvården mot syfilis efter andra världskriget – äntligen en effektiv behandling.

### Referenser

1. Ecclestone, K; Collins, L; Higgins, SP. *Int. J. of STD & AIDS* 19 (3), 2007.
2. Wikström-Haugen I. *Tika Information* nr 5, 1981, s 13-14.
3. <http://pharmhist.ownit.nu/Manrec/fransosesalva.html>3.
4. <http://infectiousdiseases.edwardworthlibrary.ie/syphilis/>
5. *Botanologia*. Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 2018.
6. Lindeke B. *Ostindisk antologi II*. Riks-/Landsarkivet i Göteborg. Under tryck.
7. Enström, I-C. *Populär Historia* 2/1, 1995.
8. *Läkartidningen* 2010-06-01.
9. Karlmark B. *Uppsala Medicinhistoriska Förenings Årsskrift* 2019, s 118.

**Anders Cronlund**

# Vad hände med Matforsfabriken efter "nedläggningen" 1992?

**M**atforsfabriken, var ett av de sex Dlab (distriktslaboratorier) som utgjorde grunden för det nybildade bolaget ACO Läkemedel AB inom Statsföretag i samband med Apoteksbolaget AB:s grundande 1971. Övriga fem Dlab var Solnafabriken (hudvård), Årstafabriken (tabletter), Göteborgsfabriken (tabletter, spolvätskor och infusionslösningar), Linköpingenheten (tinkurer mm) och malningsfabriken i Solna. De två senare överfördes till Apoteksbolaget redan 1972 och lades ner på 80-talet.

Matforsfabriken ligger två mil från Sundsvall och byggdes 1965. Den hade då Apoteket Lejonet i Sundsvall som moderapotek med den orädda och nyskapande Nils Malmqvist som innehavare. Dlabbet hade tidigare legat i Högom.

Bara två år efter grundandet av ACO Läkemedel överfördes bolaget från Statsföretag till KabiVitrum. Vid nedläggningen av Matforsfabriken 1992 tillhörde den Kabi Pharmacia.

Göteborgsfabriken och Solnafabriken finns inte längre. När Årstafabriken, som idag ägs av Recipharm, avvecklas om ett år (sommaren 2020) finns bara Matforsfabriken kvar av de Dlab som utgjorde ACO Läkemedel.

Matforsfabriken var vid nedläggningen en relativt modern fabrik, som tillverkade flytande orala beredningar samt sterila spolvätskor med sk Blow-Fill-Seal-teknik och aseptiskt tillverkade desinfektionslösningar i egna formblåsta plastförpackningar. Viss verksamhet hade börjat avvecklas några år tidigare och man tillverkade även en del produkter på kontraktbasis.

## SKIFU

Sundsvalls kommun var angelägen om att bibehålla den läkemedelskompetens som fanns i Matfors och via sitt fastighetsbolag, SKIFU, övertog man lokaler och mediautrustning, vilket var en viktig förutsättning för att kunna etablera bl a Unimedic. Tanken var att etablera ett sk företagshotell för läkemedelsbolag i Matfors.

## Unimedic

Det som gjorde att verksamhet blev kvar i Matfors var etableringen av Unimedic AB som grundades av Nils Ivrell, Lenart Leyonberg, och Kenth-Olov Norman då KabiPharmacia lämnade verksamheten 1992.

Unimedics verksamhet var inriktad på kontraktstillverkning av flytande produkter, både sterila och icke-sterila produkter, inledningsvis var det främst åt de tidigare ägarna. Personalen uppgick till 12 personer. Fram till 2006 ökade omfattningen av kontraktstillverkningen avsevärt och antalet anställda var då cirka 70 st.

År 2006 förvärvades Unimedic av NewScience som senare ombildades till MedCap-koncernen, ett investmentbolag inom läkemedel och medicintekniska produkter. MedCap är idag noterat på Nasdaq Small Cap.

Verksamheten utvecklades därefter succesivt:

I slutet av 2011 etablerar Unimedic det första privata ex tempore-apoteket på 40 år och blir därmed en konkurrent till statliga APL.



*Nuvarande fabriksanläggning i Matfors med OP Andersson Distillery tv och Unimedic th. Den gamla fabriksbyggnaden i tegel längst till höger.*

Unimedic köper 2012 Ergobe Pharma, som var det första bolaget i Sverige som specialiserat sig på tillhandahållande av licensläkemedel.

År 2013 utvecklas verksamheten vidare genom uppköp av bolag som Cross Pharma AB (parallellimportör) och Miwana AB (Renässans näsprodukter). Man utvecklar även egna produkter, inlicensierar enskilda produkter och därmed inleds en satsning inom Specialty Pharma. Både marknads- och försäljningsbolag etableras och nu marknadsförs både egenutvecklade och inlicensierade läkemedel med fokus på akut- och sjukhusprodukter, inte bara i Sverige utan i hela Norden. I FASS kan man hitta ett tjugotal läkemedel registrerade av Unimedic.

Unimedic erbjuder fortfarande produktutvecklingstjänster och kontraktstillverkning (sk CDMO = Contract Development and Manufacturing Organization) av både sterila och icke-sterila flytande läkemedel. Idag har Unimedic cirka 70 personer anställda.

## Bionative AB

Samtidigt som Unimedic bildas 1992 så etablerar sig BioNative i Matfors, ett forskningsföretag från Umeå som tillverkar leukocytbaserat rå-interferon, för att starta en mer storskalig tillverkning av rå-interferon. Bl a anskaffas en bioreaktor samt annan utrustning för tillverkning av biologiska produkter.

## Unitech Pharma AB och Cobra Biologics AB

Andra idéer som diskuterades då Kabi Pharmacia lämnade Matfors var hur man ytterligare kunde tillvarata befintlig kompetens, lokaler och utrustning. Det fanns ett uppdämt behov hos många nybildade biotechbolag av tillverkning av kliniskt prövningsmaterial för de inledande kliniska studierna och då ofta injektionsläkemedel. Därför bildades Unitech AB av ett antal privatpersoner och med stöd av riskkapital 2003 för att erbjuda biotechbolag en småskalig tillverkning av bl a injektionsläkemedel. Bionativs bioreaktor för tillverkning av proteiner övertogs. Man hade bl a



Interiörbilder från O.P. Andersson Distillery med fatlagring av destillerad sprit, destillationsanläggningen samt Kenth-Olov Norman, en av grundarna till Unimedic och tidigare VD.

kontraktstillverkning av vacciner åt SBL. En modern sterilanläggning med bl a aseptisk fyllning etablerades som en separat tillverkningsenhet.

År 2011 förvärvas UniTech Pharma av Cobra Biologics.

Cobra Biologics hade bildats tidigare samma år genom utköp av Recipharms bägge tillverkningsenheter i Keele, England och i Södertälje av Zentricity AB (fam. Thomas El-dered).

Cobra Biologics är idag en global CDMO av biologiska läkemedel. Företaget erbjuder utvecklings- och tillverknings-tjänster av proteiner, DNA, virus, cellinjer och steril fyllning av läkemedel och där Unitechs fabrik i Matfors idag utgör en viktig produktionsenhet. Cobra Biologics har 270 medarbetare inom sina anläggningar varav cirka 70 medarbetare i Matfors.

Cobra Biologics har nyligen (april 2019) aviserat att man avser investera drygt 200 MSEK i sin Matforsanläggning genom att installera två nya produktionslinjer med en 50 L och en 500 L bioreaktor för tillverkning av produkter för genterapi och andra biologiska läkemedel.

SKIFU har liksom tidigare medverkat i satsningen och står delvis för bygget av den nya fabriksbyggnaden.

Den nya anläggningen kommer att invigas i mitten av 2020 och ytterligare cirka 20-30 personer kommer att behöva anställas.

### Corline Systems och Pharmaplastic

Andra bolag som etablerades då Kabi Pharmacia avvecklade verksamheten 1992 var Corline Systems, som var ett utköp från Pharmacia, och som utvecklade och hepariniserade en ny typ av hjärtpumpar.

Ytterligare ett bolag som etablerades var Pharmaplastic, som tillverkade olika typer av plastprodukter.

Inget av dessa bolag finns längre kvar.

### O.P. Anderson Distillery och Unimedic

I maj 2017 invigdes en ny verksamhet som innebär en helt annan inriktning och utveckling av verksamheten i Matfors. Verksamheten ligger ändå i linje med vad farmaceuter sysslat med i århundraden, nämligen spritextraktion av droger och destillation av spritextrakt, men nu för att användas för kryddning av brännvin och andra alkoholhaltiga drycker. Bland de koncentrerade kryddextrakt som tillverkas finns bland annat de som används för kryddning av svenska snapsklassiker som Skåne Akvavit, Gammal Norrlands Ak-

vavit, Hallands Fläder, Bäska Droppar och, inte minst, flaggskeppet O.P. Anderson.

Verksamheten är ett samarbete mellan Unimedic och Altia AB och verksamheten drivs under namnet O.P. Anderson Distillery AB. Två stora destillationspannor i koppar på vardera 1200 L har installerats liksom ett stort antal 200 – 500 L ekfat och nio stora 5000 L ekfat från Vin-och Sprit i Åhus resp. Sundsvall för mognadslagring av de destillerade sprit-extrakten. Den verksamhet som nu lokaliserats till Matfors har tidigare funnits i Åhus och tidigare på Reimersholme. Så det är en anrik verksamhet som etablerats i Matfors.

### ”Ta gärna ned statyerna men behåll socklarna. De kan användas på nytt!”

Den anläggning som Kabi Pharmacia avvecklade 1992 har utvecklats på ett minst sagt överraskande sätt. Två större läkemedelsbolag har etablerats, Unimedic och Cobra Biologics. Unimedic har dessutom i samarbete med Altia AB bildat O.P. Anderson Distillery.

Antalet sysselsatta i Matfors är nu cirka 180 personer och framtiden ser mycket ljus ut för Matfors som ett läkemedelscentrum med bl a framtidsprodukter inom genterapi och andra biologiska produkter. Detta har inte skett av en slump utan är resultat av ett samarbete mellan dåvarande fabriksledning, Sundsvall Kommun och Länsstyrelsen och de externa företag som sett potentialen i den kompetens som fanns och finns i Matfors.

Kurt Bertrandsson, tidigare fabrikschef för Matforsfabriken mellan 1965 och 1992 refererar gärna till rubriken ovan för utvecklingen i Matfors och man kan inte säga annat än att han har fått mer än rätt.

Kurt har också inspirerat till den här artikeln och kommit med många goda råd och fakta.

*Ola Flink*